

Prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.
Masarykova univerzita Brno
27. prosince 2013

Posudek na disertační práci

Mgr. Ladislava Čapka

ARCHEOLOGICKÉ TRANSFORMACE V MĚSTSKÉM PROSTŘEDÍ

Plzeň 2013

Objemná práce Ladislava Čapka pojednává o archeologických transformacích v prostředí středověkých měst, o formačních a postdepozičních procesech, o středověkých odpadových areálech a především o keramice. Doktorand definuje v úvodu své práce soubor teoretických otázek, jimiž se chce zabývat. Patří mezi ně poznání mechanismů zacházení s odpadem, poznání antropogenních procesů probíhajících v zastavěném městském prostředí, funkční diferenciací jednotlivých archeologických objektů a jejich sociálně-ekonomické souvislosti. To vše se snaží řešit jednak teoreticky, na základě rešerší ze stávající literatury, jednak prakticky na základě vyhodnocení středověké keramiky z parcel na dvoře domu čp. 1 (dnešní historická radnice) na náměstí Přemysla Otakara II. v Českých Budějovicích.

Teoreticko-metodologická část práce je svým rozsahem opravdu úctyhodná a tvoří více než polovinu textu. Jde o vyčerpávající a cenný přehled názorů a myšlenkových konceptů vlivných autorů nejen od nás, ale především ze zahraničí. Doktorand klade důraz na depoziční a formační teorie, resp. behaviorální archeologii, reprezentovanou pracemi M. B. Schiffera, L. Binforda, P. M. Riceové či E. Neustupného. Nově do českého prostředí přináší hermeneutiku archeologických pramenů S. Frommera. Vlastní keramologické studium opírá o klasické práce C. Ortona, P. Tyerse a A. Vinceho či A. Buka. V některých oblastech (např. kvantifikace reziduality a diverzity) navazuje i na inspirativní práci svého školitele K. Nováčka.

Takové rozkročení mezi mnoho autonomních autorů ovšem přináší i jisté problémy. Jejich úvahy se na jednu stranu zčásti překrývají, na stranu druhou jsou nekompatibilní např. v užívané terminologii. Příkladem je pojem "účel" středověké keramiky, který splývá v pojetí doktoranda (i jiných autorů, které cituje) s její funkcí (viz např. "Sekundární účel je změna primární funkce artefaktu"). Tím se pochopitelně vzdaluje pojmosloví, které do české archeologie zavedl E. Neustupný, pro nějž je *účel* hierarchicky nadřazen funkci. Podobně i *status* středověké keramiky by E. Neustupný nazval jinak, zřejmě společenským významem. V práci se objevují i

vyložení matoucí slovní spojení, jakým je např. název subkapitoly 10.3.5. *Analýza funkce a účelu* (pojmy funkce a účel bychom jako kategorie živé kultury měli používat až při interpretaci archeologických struktur vzešlých ze syntézy). Nemusíme otrocky následovat pouze jednoho autora, je však nutné si uvědomit, že archeologie má jako věda nesmírně ztíženou pozici tím, že užíváme rozkolísanou terminologii a naše rozplizlé "paradigma" se štěpí do několika nezávislých proudů. Dokud bude každý z nás nazývat shodné jevy vlastními a navzájem nekompatibilními pojmy a dokud nebudeme akceptovat alespoň ty nejzákladnější metodologické postupy, nevymaní se archeologie nikdy ze svého, slovy T. S. Kuhna, předparadigmatického období, nikdy se nestane vědou sensu stricto.

Myslím, že si L. Čapek tyto problémy dobře uvědomuje, pod tíhou obrovského množství informací, které načerpal poctivým studiem literatury, však nedokázal udržet jednotnou výkladovou linii, a jeho teoreticko-metodologický text se tak rozpadl do myšlenkově pestré a bohaté, avšak těžko uchopitelné koláže, složené z excerpovaných děl desítek autorů.

Nejzajímavější část první poloviny disertace tak tvoří především autorovy originální úvahy, mezi nimiž vyniká systematizace metod deskripce a vyhodnocení keramických dat v české a moravské středověké archeologii, které rozděluje do pěti hlavních přístupů.

Těžiště práce bezesporu spočívá v případové studii, v níž si doktorand ověřoval své nově nabyté teoretické znalosti. Zpracoval a vyhodnotil větší keramický soubor ze dvou středověkých parcel na dvoře domu čp. 1 (dnešní historická radnice) na náměstí Přemysla Otakara II. v Českých Budějovicích. V pojetí behaviorální archeologie se pokusil pochopit systém formačních a postdepozičních procesů odehrávajících se na lokalitě mezi keramickými soubory a jejich archeologickými kontexty, vytvořit chronologický model, a na tomto základě nakonec formulovat funkční, sociálně-ekonomickou a behaviorální interpretaci lokálních procesů. Takový přístup je v naší archeologii dosud ojedinělý. Čapkův přístup k řešení daného problému lze proto považovat za inovativní a originální. Vyzdvihnout můžeme i metodologickou stránku věci, kdy nejdříve formuluje předběžný model, jakousi vstupní hypotézu, kterou následně testuje na svých vlastních datech. Jasně deklaruje jednotlivé kroky své práce, které mají vést ke kýženému výsledku - od tvorby deskriptivního systému, přes studium diverzity, entropie formačních a postdepozičních procesů, k přípravě chronologického modelu a validaci. Vše má být zakončeno behaviorální a sociální interpretací archeologického kontextu. Z tohoto hlediska nelze disertační práci nic vytknout.

Při vlastním řešení se však objevily i některé nedostatky. První nejasnost lze najít již v kapitole o kvantifikaci souboru keramiky, s nímž pracuje. Uváděné údaje obsahují chybu (alespoň v té verzi práce, s níž jsem pracoval). Existuje zde nesoulad mezi celkovou hmotností keramiky, počtem fragmentů a jejich průměrnou hmotností. Domnívám se, že se chyba objevila v celkové hmotnosti (jak na lokalitě, tak v jednotlivých sondách). Patrně došlo k posunu desetinné čárky a celková hmotnost zpracované keramiky nebyla 1041,58 kg, ale 104,158 kg. Pokud by totiž byl správný první údaj nemohla by být průměrná hmotnost fragmentu 9 g, jak autor uvádí, ale 90 g, což není příliš pravděpodobné. I údaj 9 g se však pozoruhodně liší od

dosud známých příkladů. Na Pohansku u Břeclavi byla průměrná hmotnost fragmentu vypočítána na 18 g. Doktorand by se mohl v diskusi zamyslet nad tím, co způsobilo, že vrcholně a pozdně středověká keramika z Č. Budějovic fragmentarizuje do dvakrát lehčích střepů než raně středověké keramika z Pohanska, a to i přes to, že až jedna třetina českobudějovické keramiky obsahuje příměs grafitu, který je charakteristický spíše pro silnostěnnější a masivnější nádoby. Chybné součty jsou i v tab. 12, např. Σ ve sloupci Hmotnost (g).

Další problém souvisí s interpretací archeologických kontextů, které L. Čapek apriori a bez detailnější diskuse člení do 16 kategorií (a - p), aniž by vysvětlil, jak k takovému dělení dospěl. Čtenáři nezbyvá než věřit (a víra od vědy nepatří), že doktorandova interpretace (Nebo koho jiného? Vedoucího terénního výzkumu? Kdo jím vlastně byl? Autor nálezové zprávy J. Militký?) je správná. Problém je o to závažnější, že typy archeologických kontextů následně hrají v práci, zvláště při behaviorální interpretaci, důležitou roli. Nejedná se přitom o triviální záležitost. Zde několik problémových otázek: Opravdu se principiálně liší výplně (již nefunkčních) studní (j) od výplně odpadních jam (l)? Jak rozpoznat objekty převážně výrobní funkce (m)? V jakém vztahu je jejich zásyp s původní funkcí? Atd. atd.

Nemalým problémem může být i nízká četnost některých keramických souborů (minimální hranice počtu zlomků - 40 ks), jak si ostatně uvědomuje i sám autor. Neblaze to ovlivnilo např. vyhodnocení indexu fragmentarizace (obr. 33), kde soubory s největšími (extrémními) hodnotami indexu patří zároveň k nejméně početným. Takový výsledek je statisticky málo věrohodný.

Výhrady mám i k extrakci archeologických struktur z keramických souborů, při níž se hledaly společné faktory, které nejvíce ovlivňují heterogenitu či homogenitu keramických souborů. Byla využita metoda analýzy hlavních komponent/vektorová syntéza. Chyby podle mého názoru obsahuje již vstupní deskriptivní matice. Některé deskriptory jsou k sobě navzájem v nenáhodném vztahu, korelují se navzájem, a to především proto, že vyjadřují trochu jiným způsobem to samé. Jde např. o celkový počet fragmentů vzhledem k celkovému počtu okrajů/celkové hodnotě EVE u zlomků okrajů, den, zdobených výdutí. Jiným příkladem je průměrná velikost/hmotnost fragmentů vzhledem k indexu fragmentarizace souboru a počtu rozšlapaných zlomků (< 2 cm). Nepřekvapí proto, že právě tyto deskriptory vytváří společně jednotlivé faktory. Tyto hromadné závislosti však byly jasné již před provedením vlastních výpočtů (např. menší/lehčí střepy jsou více fragmentarizované a více rozšlapané; resp. čím více je střepů celkem, tím více je i okrajových, zdobených a jiných střepů) a nepřináší vůbec nic nového. Takové struktury jsou bezcenné. Pokud by se však deskriptivní matice nadefinovala trochu jiným způsobem (např. absolutní počty jednotlivých kategorií fragmentů by byly nahrazeny jejich relativními poměry) a došlo k vypuštění duplicitních hodnot, pak by získané výsledky byly mnohem věrohodnější. Je také poněkud podezřelé, že výsledné struktury - shluky faktorových skóre - nebyly nezávisle a věrohodně validovány. Při jejich interpretaci, kde byly struktury identifikovány jako jednotlivé druhy odpadů, jsou zmiňovány různé typy archeologických kontextů, z nichž pochází. Právě vzhledem k nim (pokud bychom je ovšem

mohli považovat za věrohodné - viz výše), mohly být extrahované struktury validovány, a to s pomocí jejich kvantifikace, porovnání a statistického testování.

Při vytváření chronologického modelu použil L. Čapek program PIE-slice package, který velmi zajímavým způsobem řeší problém fragmentarizace souborů prostřednictvím metody kvantifikace odhadnutých nádobových ekvivalentů EVEs. Tato metoda je u nás ještě stále poněkud neznámá. Mrzí proto, že se při popisu její praktické aplikace vyskytují v disertaci těžké srozumitelné věty, které nedávají nepoučenému čtenáři žádný smysl (např. *"Interakce probíhaly v rovině dvou nebo více kategoriálních proměnných, kdy se jejich hodnoty vyskytovaly častěji"* nebo *"Po provedení analýzy, každé z konfigurací, byla za neoptimálnější konfiguraci zvolena IIA83, neboť data ukazují na nejbližší chronologickou relevanci v porovnání s předchozí korespondenční analýzou, seriací a stratigrafickým diagramem"*). Tato metoda cílí, podobně jako např. seriace, na relativní chronologii (*"řádky a sloupce s podobnými profily a ukazují zpravidla na chronologickou současnost"* str. 144). Jako taková má velké problémy, pokud se v datech projevují silné i jiné faktory než čas a v grafu se neobjeví ona ideální parabola (viz str. 232). Domnívám se, že i pro chronologické studie je mnohem vhodnější analýza hlavních komponent, při níž musí být ovšem správně interpretovány zjištěné struktury a identifikovány ty z nich, jejichž podstatou je čas.

Při aplikaci programu PIE-slice package muselo navíc dojít k razantním redukci stratigrafických jednotek i keramických deskriptorů. Z původního počtu 72 archeologických kontextů, jich tak nakonec zůstalo jen 32 (str. 228). Ve výsledných tabulkách (Tab. 22) je jich ještě méně: SJ/trída jen 6 a SJ/okraj jen 8. V průběhu obhajob by měl doktorand vysvětlit, kam se všechny ty archeologické kontexty/SJ vlastně ztratily.

L. Čapek se výsledky získané metodou PIE-slice package pokusil ověřit faktorovou analýzou. Její aplikace je však skoro bezcenná, neboť není uveden její popis a vstupní parametry (např. hodnoty vlastní číslo, počet objektů a deskriptorů, počet extrahovaných faktorů apod.).

Také validace chronologického modelu je nedostačená. Místo toho, aby jí byla věnována velká pozornost, kterou si zaslouží, je odbyta pouze dvěma nicneřkajícími odstavci a odkazem na přílohy se stratigrafickými diagramy. Čtenář si má výsledky asi validovat sám.

Výsledkem celého chronologického studia je kap. 11.7. Chronologie keramických souborů středověkých parcel ze dvora radnice čp. 1, v níž L. Čapek definuje 6 fází (horizonty A, B1, B2, C1, C2, D). Vývoj středověké keramiky v Č. Budějovicích je zde popsána poměrně srozumitelným a přehledným způsobem. V průběhu obhajob by však měl doktorand vysvětlit, jak se v jeho modelu objevily archeologické kontexty či keramické třídy, které vůbec nebyly součástí statistického řešení (např. již v horizontu A stratigrafická jednotka 10030-10031, která obsahovala jen 5 okrajových střepů, nebo okraj H 13 - a mnoho dalších).

Finální behaviorální interpretace formační a postepozičních procesů na dvou středověkých městských parcelách v Č. Budějovicích je velice zajímavým pokusem o nový přístup ke složitým stratigrafickým situacím v městských jádrech. Do statických archeologických struktur vnáší potřebnou dynamiku. V této souvislosti je velmi inspirativní i "*nástin sociální interpretace stratigrafických procesů*" a samozřejmě také zhodnocení výsledků archeologických výzkumů v kontextu písemných pramenů.

Mám-li shrnout svůj dojem z disertační práce L. Čapka, pak musím konstatovat, že jde o novátorský a v našem prostředí originální příspěvek k výzkumu vrcholně středověké keramiky, kterou doktorand nechápe tradičním způsobem jen jako médium zprostředkovávající chronologickou informaci, ale i jako nenahraditelný zdroj informací o chování lidí ve specifickém prostředí městské parcely a o jejich vztahu k artefaktům. V práci jsem však objevil i několik pochybení a nejasností, které by měl doktorand při obhajobě své práce vysvětlit a před její případnou publikací opravit. Po jazykové a formální stránce nenacházím v práci žádné významnější problémy. I přes moje předchozí výtky lze práci doporučit k dalšímu řízení. Její obhajobě před komisí nic nebrání.

Jiří Macháček